

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR
NAZİRLİYİ**

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

KAFEDRA: "DÖVLƏT VƏ HÜQUQ NƏZƏRİYYƏSİ"

FƏNN: "HÜQUQ NƏZƏRİYYƏSİ - 1"

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu: №11 "Hüquq normaları"

BAKI – 2015

MÖVZU: Hüquq normaları

P L A N:

GİRİŞ

- 1. Hüquq normalarının anlayışı və əlamətləri.**
- 2. Hüquq normalarının növləri.**
- 3. Hüquq normalarının quruluşu.**

NƏTİCƏ

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. V.N.Xroponyuk. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Dərs vəsaiti. Bakı, 1995-ci il.
2. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi» (V.Lazerivin redaktorluğu ilə). Dərslik. Bakı, 2003-cü il.
3. M.Məlikova. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Dərslik. Bakı, 1979-cu il.
4. M.Məlikova. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Dərslik. Bakı, 1988-ci il.
5. Dərslik. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Polis Akademiyası. Bakı, 2007-ci il.
6. A.Quliyev. «Dövlət və hüququn əsasları». Bakı, 2005-ci il.
7. Ə.Qafaradə. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı,
8. İ.Quliyev, İ.Məmmədov. «Hüququn mənbəyi».
9. «Hüquq ensiklopedik lüğət». Bakı, 2007-ci il.
10. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi» (albom-sxem). Bakı, Polis

Akad.

GİRİŞ:

Hüquq — dövlətin ümumbəşəri xarakterini, onun iradəsini daha ümumi və tam formada əks etdirən hüquqi normalarının sistemidir. İstənilən hüquq norması ümumi sistemə daxil olduqdan sonra ona ümumən xas olan əlamətləri əldə edir.

Eyni zamanda hüquq norması — özünəməxsus spesifik əlamətlərə malik nisbi müstəqil hadisədir. Bu bizim ictimai münasibətləri tənzimləmə mexanizmi, ümumiyyətlə, hüququn anlayışı, mahiyyəti barədə təsəvvürümüzü konkretləşdirir.

Hüquq cəmiyyətdə mövcud ictimai münasibətləri tənzimləyən normalardan ibarətdir. Hüquqi norma-hüququn hüceyrəsi, onun sisteminin ilkin struktur elementidir. Ona görə də təbii ki, hüququn bir sosial hadisə kimi bütün əsas əlamətləri hüquq normasına xasdır. Lakin bu o demək deyildir ki, hüquq və hüquq norması eyni anlayışdır. Hüquq və hüquq norması bir-birilə ümumi-xüsusi münasibətdədir, ümumi əlamətləri ilə bərabər onların hər birinin spesifik cəhətləri də var.

SUAL 1. **Hüquq normalarının anlayışı və əlamətləri.**

Hüquq cəmiyyətdə mövcud ictimai münasibətləri tənzimləyən normalardan ibarətdir. Hüquqi norma-hüququn hüceyrəsi, onun sisteminin ilkin struktur elementidir. Ona görə də təbii ki, hüququn bir sosial hadisə kimi bütün əsas əlamətləri hüquq normasına xasdır. Lakin bu o demək deyildir ki, hüquq və hüquq norması eyni anlayışdır. Hüquq və hüquq norması bir-birilə ümumi-xüsusi münasibətdədir, ümumi əlamətləri ilə bərabər onların hər birinin spesifik cəhətləri də var.

Ayrıca götürülən hüquq norması yaxud bir qrup norma hələ hüquq deyil. **Hüquq** — dövlətin ümumbəşəri xarakterini, onun iradəsini daha ümumi və tam formada əks etdirən hüquqi normalarının sistemidir. İstənilən hüquq norması ümumi sistemə daxil olduğdan sonra ona ümumən xas olan əlamətləri əldə edir.

Eyni zamanda hüquq norması — özünəməxsus spesifik əlamətlərə malik nisbi müstəqil hadisədir. Bu bizim ictimai münasibətləri tənzimləmə mexanizmi, ümumiyyətlə, hüququn anlayışı, mahiyyəti barədə təsəvvürümüzü konkretləşdirir.

Hüquq norması sosial normanın bir növü olduğu üçün ona xas olan əlamətlərə malikdir. Bununla yanaşı hüquq norması sosial normalardan müəyyən əlamətlərinə görə fərqlənir. Bunlar aşağıdakılardır:

Hüquq norması — yalnız dövlət tərəfindən qəbul edilən, rəsmi ifadə olunan sosial normalardır.

1. Hüquq norması digər sosial normalardan öz formal müəyyənliyi ilə seçilir, yəni o dövlət tərəfindən müəyyən qaydada verilir və sanksiyalaşdırılır. Məsələn; qanun və ya qanun qüvvəli normativ-hüquqi akt şəklində, müqavilə və s.

2. Hüquq norması - dövlətin məcburetmə qüvvəsi ilə mühafizə olunur, onun realizəsi üçün tədbir görülür.

Qeyd etmək lazımdır ki, hüquq normaları digər sosial normalar kimi vətəndaşlar tərəfindən şüurlu surətdə yerinə yetirilir. İlk növbədə inandırma yolu

ilə təmin edilir və yalnız bu vasitələr kömək etmədikdə məcburetmə tədbirinə ehtiyac yaranır. Məhz dövlət məcburetməsi — pozulmasından mühafizə-hüquq normasının spesifik əlamətidir.

3. Hüquq norması funksiyasından asılı olaraq 2 növə ayrılır: 1) davranış qaydaları; 2) Təsis normaları.

Davranış qaydaları — bilavasitə tənzimləyici normalardır. Onlar dövlət tərəfindən müəyyən edilən davranış imkanını, hüdudunu, tərəflərin subyektiv hüquqlarını və yuristik vəzifələrini ifadə edir. Belə davranış qaydaları hüquq normalarının böyük hissəsini təşkil edir.

Təsis etik normalara prinsip — normaları, yəni vasitəli tənzimləmə normaları aiddir. Bu normalar, baxmayaraq ki, bilavasitə ictimai münasibətləri tənzimləmir, yəni tərəflərin hüquq və vəzifələrini müəyyən etmir, lakin hüquqi xarakter daşıyır. Onlar ilkin başlanğıcı, əsas istiqaməti müəyyən edir və ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində bilavasitə iştirak etmir. Onlar davranış normaları tərəfindən detallaşdırılır və realizə olunur.

5. Bütün sosial normalar kimi, hüquq normaları da obyektiv dünyanın əksidir, ümumi məlumatdır, həmçinin o, əks təsir vasitəsidir. Yəni hüquq normaları vasitəsilə dövlət ictimai münasibətlərə, ictimai həyata təsir edir, onu istiqamətləndirir.

Hüquq normaları tipik, daha çox təkrar olunan münasibətləri tənzimləyir. Məsələn; mülkiyyət münasibətlərini.

6. Hüquq norması eyni zamanda model, meyar etibarı kimi çıxış edir. Biz hüquq norması kriteriyasından bir əməli qanunauyğun və ya qanunaziddi hesab edirik.

Hüquq norması—dövlət tərəfindən verilən və mühafizə olunan, ümumməcburi xarakter daşıyın, formal müəyyən davranış qaydaları yaxud təsis kimi çıxış edən ictimai münasibətlərin dövlət tənzimləyicisidir.

Hüquq normasının düzgün dərk etmək üçün onu normativ aktın maddəsi ilə tutuşdurmaq lazımdır. Onları eyniləşdirmək olmaz. Çünki hüquq norması hər

bir halda maddə ilə üst-üstə düşür və maddədə normanın struktur elementlərini müəyyən etmək olmur. Bu əsasən hüquq texnikası və onun tələbləri ilə bağlıdır.

Təcrübədə hüquq normasının normativ aktın maddəsində ifadəsinin 3 variantı nəzərə çarpır.

1. Hüquq norması və normativ aktın maddəsi üst-üstə düşür. Bu halda maddədə normanın hər 3 elementi, misal üçün Cinayət Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin istənilən maddəsini götürə bilərik.

2. Hüquq norması iki və ya daha çox aktda ya maddədə ifadə olunur. Məsələn; hipoteza və dispozisiya bir normativ aktda (Məsələn; kreditorun borcunu debitor qaytarmalıdır» MM-də bunun sanksiyası isə MPM-də nəzərdə tutulub).

3. Normativ aktın bir maddəsində iki və ya daha çox norma nəzərdə tutulur. Məsələn; Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, 234 maddə.

Hüquq normalarının təsnifatı aşağıdakılara imkan verir:

- hüquq sistemində hər bir normanın yerini dəqiq müəyyən etməyə;
- hüquq normasının funksiyasını və onun tənzimləmə mexanizmində rolunu dəqiq müəyyən etməyə;
- hüququn ictimai münasibətlərə tənzimləyici təsir imkan və həddlərini daha dəqiq müəyyən etməyə;
- dövlət orqanının hüquqyaratma və hüquq tətbiqetmə fəaliyyətini təkmilləşdirməyə.

Hüquq normaları da digər hüquqları kimi ayrı-ayrı normalardan ibarətdir ki, onların da hər biri dövlət tərəfindən müəyyən edilən və sanksiyalaşdırılan davranış qaydalarıdır. Bütün mövcud hüquq normaları birlikdə sinfin və xalqın iradəsinin qanun şəklində ifadəsindən ibarət olan hüquq sistemini əmələ gətirir.

Hüquq norması-insanlar arasındakı ictimai münasibətləri nizama salan sosial normadır. Əlbəttə, hüquq normaları ilə nizama salınan münasibətlər dairəsi yalnız vətəndaşlar arasındakı münasibətlərlə məhdudlaşır. Onlar həmçinin dövlət orqanlarının, ictimai təşkilatların və bütövlükdə dövlətin özünün iştirak etdiyi münasibətləri də əhatə edir. Lakin dövlət idarə müəssisə və

təşkilatları, habelə ictimai təşkilatlar, hər şeydən əvvəl adamların kollektivləridir. Deməli adamlar ictimai münasibətlərdə həm vətəndaş, həm vəzifəli şəxs, həm də ictimai təşkilatların üzvü kimi çıxış edə bilər. Beləliklə, hüquq norması adamların davranışını istiqamətləndirir və onlar arasında münasibətləri nizama salır. Odur ki, hüquq bütövlükdə sosial normalar sistemində daxildir. Sosial normalar sırasına hüquq normaları ilə yanaşı adamlar arasındakı münasibətləri nizama salan əxlaq normaları, adətlər və ictimai təşkilatlar normaları da daxildir.

Cəmiyyətdə elə normalar da vardır ki, onlar adamların əmək vasitələrinə və təbiət predmetlərinə olan münasibətlərini nizama salır. Bunlar texniki normalar adlanır. Texniki normalar dedikdə əmək vasitələrindən, alətlərdən, maşınlardan və s. istifadə üsulu və qaydalarını nəzərdə tutan normalar başa düşülür. Məhz buna görə də onlar sosial normalar hesab olunur. Texniki normalar təbiət qanunlarından irəli gəlir və insanların praktiki fəaliyyətindən rəhbər tutulur. Bu normalardan istifadə onların praktiki faydalığından asılıdır. Texniki normalar sosial normalardan fərqli olaraq sinfi xarakter daşımır və müxtəlif siniflər onlardan öz mənafehləri üçün (həmin normalara) eyni dərəcədə istifadə edilir. Onlar yalnız dövlət özü həmin normalara əməl olunmasında maraqlı olduğu halda ictimai məzmun kəsb edir. Bu halda texniki normalar hüquq normalarının məzmununa daxil olur və məcburi xarakter daşıyır. Lakin bununla texniki norma sosial normaya çevrilmir və əmək predmetlərindən, maşın və alətlərdən istifadə qaydaları olaraq qalır. Texniki normalar elm və texnikanın inkişaf səviyyəsi ilə şərtləşir.

Hüquq norması ümumi xarakterli davranış qaydasıdır. «Norma» sözü «bütün müdafiə hallarda riayət edilməli olan ümumi qayda, nümunə, örnək deməkdir». Hüquq normasına tətbiq olunduqda bu o deməkdir ki, hüquq normaları ümumi xarakter daşıyır, bütün müvafiq hallara, müəyyən növ ictimai münasibətlərə tətbiq edilmək üçün nəzərdə tutulur.

Hüquq norması dəfələrlə tətbiq edilməsindən asılı olmayaraq öz hüquqi qüvvəsini itirmir. Norma onda müəyyən edilən şərtlərin mövcud olduğu bütün

hallarda tətbiq olunur. Fərdi aktlardan fərqli olaraq hüquq normaları konkret şəxsə deyil, qeyri-müəyyən şəxslərə aid olub, həmin normaların göstərişlərinin aid olduğu bütün şəxslərə tətbiq olunur.

Hüquq norması adamların hüquq və vəzifələrini müəyyən etmək yolu ilə eyni tipli ictimai münasibətləri nizama salır və bununla da ictimai münasibətlərə təsir göstərir, adamların davranışını bütün cəmiyyətin mənafeyinə yönəldir. Hüquq norması dövlət göstərişini ifadə edir. Bu göstəriş normada icazəvermə və ya qadağanetmə formasından ifadə olunur. Bundan asılı olmayaraq hüquq norması bütün hallarda adamların necə hərəkət etməli olmalarına hansı hərəkətləri etmələrinin qadağan olunmasına dair rəddedilməz dövlət göstərişi olaraq qalır. Hüquq normasının nizamlayıcı rolu da məhz ondan ibarətdir ki, bu norma adamın lazımı və mümkün olan davranış həddini müəyyən edir, subyektin bu və ya digər şəxsdən müvafiq davranışı tələb etmək hüququ verir. Beləliklə, hüquq normaları subyektlər arasında onların bir-birinə uyğun hüquq və vəzifələrində ifadə olunan hüquqi əlaqələri müəyyən edir.

Hüquq normasının xarakterik xüsusiyyəti onun ixtiyarverici-məcburedici olmasıdır. Bu isə o deməkdir ki, hər bir hüquq norması eyni zamanda özündə həm mümkün olan davranış qaydasını həm də lazımı davranış qaydasını (hüquqi vəzifəsi) həm də digər davranış qaydalarını ifadə edir. Hüquq norması eyni zamanda həm ixtiyar verici, həm də məcbur edicidir.

Hüquq normasında onun ancaq məcburedici və ya ancaq ixtiyarverici cəhəti ön planda olduğu halda da o, ixtiyarverici məcburedici cəhəti xarakter daşıyır. Belə normalarda ikinci cəhət həmişə ehtimal olunur.

SUAL 2. Hüquq normalarının növləri.

Hüquq normasını müxtəlif aspektlərdən təsnif etmək olar.

Hüquq tənzimləmə mexanizmindəki funksional roluna görə ilkin və davranış, ümumi və xüsusi normalar.

İlkin (çıxış) normaları hüquqi tənzimləmənin əsasını, onun məqsədini, prinsiplərini, vəzifələrini, anlayışlarını və s müəyyən edir. Bura daha çox konstitusion normalar, iqtisadiyyatın, siyasətin, insan hüquqlarının əsasını təsbit edən normalar daxildir və yaxud Cinayət Məcəlləsinin 14-cü maddəsi (cinayətin anlayışı).

Funksional rolunu nəzərə alaraq onları həm də ümumi və xüsusi normalara bölürlər. Ümumi normalara bu və ya digər hüquq sahəsinin ümumi hissəsinə aid normalar daxildir. Ümumi normalar çoxsahəli əhəmiyyətə də malik ola bilər. (Məsələn; Konstitusiya hüquq normaları).

Xüsusi normalar bu və ya digər sahənin konkret institutuna daxildir və müəyyən eyni cinsli münasibətləri tənzimləyir, müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir.

Tənzimləmə predmetinə görə hüquq normaları inzibati, mülki, ailə və digər sahələr üzrə bölünür.

Sahəvi normalar özləri maddi və prosessual normalara bölünür.

Maddi norma hüquq «nəyi» tənzimləyir sualına cavab verirsə, prosessual norma «necə» tənzimləyir sualına cavab verir. Prosesional normaların bir növü də prosedura normalarıdır (işin təşkili formasını, sənədlərin tərtibi qaydalarını müəyyən edir).

Tənzimləmə metoduna görə normalar imperativ, dispozitiv, tövsiyyəedici, stimullaşdırıcı normalara bölünür.

Metodların məzmununu aşağıdakı təsir üsulları təşkil edir:

- 1) imperativ metodlar (hakimiyyət xarakterli əmr), subyektiv, dəqiq müəyyən edilmiş davranışı təmin edilməsinə yönəlir;
- 2) muxtar metodlar subyektə müəyyən seçim imkanı yaradır;
- 3) stimullaşdırma metodları fərdi aktiv davranışa həvəsləndirir;
- 4) tövsiyyəedici metodlar məsləhət xarakter daşıyır.

İmperativ normalar — ciddi konkret müəyyən edilmiş davranış variantını nəzərdə tutur, heç bir yayınmaya yol vermir. Normaların əksəriyyəti bu növə aiddir.

Dispozitiv normalar — davranış variantını nəzərdə tutur, lakin eyni vaxtda subyektlərə qanun çərçivəsində münasibətləri öz iradələrinə uyğun həll etmək imkanını verir. Tərəflərə öz hüquq və vəzifələri barədə razılaşmaq imkanı verilir. Əsasən mülki hüquqda bu normalar çoxluq təşkil edir.

Stimullaşdırıcı normalar — subyektə dövlət üçün faydalı olan davranış variantını seçdiyinə görə dövlət tərəfindən müəyyən mükafatın verilməsini və ya bu xarakterli başqa tədbirin tətbiqini nəzərdə tutur. (Məsələn; CM 36 m. «Şəxsi məsuliyyətdən azad edir»).

Tövsiyyəedici normalar — dövlət üçün əlverişli davranış variantını subyektlərə məsləhət görür.

Hüquqyaratma subyektinə görə qanunvericilik normaları, ali hüquqi qüvvəyə malik olur və qanunqüvvəli normalar onların əsasında verilir, onların icrasına və detallaşmasına xidmət edir.

Tətbiqi sahəsinə görə normalar bölünür:

Ümumi normalar, fəaliyyəti üçün heç bir şərait tələb olunmur və ya hər hansı məhdudiyyət qoyulmur. Bura Konstitusion normalar aiddir:

Məhdud fəaliyyətli normalar — tətbiqi dairəsi subyekt, ərazi, zaman, situasiya faktorundan asılı olur. Məsələn; xüsusi subyektlərə ünvanlanmış normalar, Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində qüvvədə olan normalar və s.

Lokal-müəyyən, dövlət, kooperativ təşkilatın daxilində qüvvəyə malikdir və onun fəalliyətini tənzimləyir.

Dispozisiyanın xarakterinə görə normaları qadağanedici, səlahiyyətverici və məcbureddici normalara bölürük.

Hüquqi nizamasalmanın predmetinə görə, hüquq normaları inzibati hüquq normalarına, maliyyə hüquq normalarına, mülki hüquq normalarına və s. ayrılır. Hüquqyaratma fəaliyyətinin subyektlərindən asılı olaraq normalar qanunlara və qanun qüvvəli aktlara bölünür. Hüquq normalarının məkana görə qüvvəsindən asılı olaraq ümumi (ümumittifaq və respublika) və yerli normalara ayrılır. Məzmununa görə hüquq normaları defintik ola bilər. Belə normalarda adətən onların nəzərdə tutulduğu hərəkət anlayışı verilir.

Hüquq normalarını təsnif etmək üçün əsas meyarlardan birisi normanın göstərişlərinin xarakteri təşkil edir. Bu əlamətə görə hüquq normaları məcbureddici, qadağanedici və səlahiyyətverici normalara bölünür. Bu cür bölgü müəyyən mənada şərti xarakter daşıyır, beləki, müəyyən hərəkətləri etmək vəzifəsini göstərən norma eyni zamanda həmin hərəkətlərin edilməsinə səlahiyyət verir, yaxud hər hansı hərəkəti qadağan edən norma eyni zamanda şəxsin həmin hərəkətləri etməkdən çəkinmək vəzifəsini müəyyən etmiş olur.

Bütün bunlara baxmayaraq göstərilən normalar əhəmiyyətli sürətdə bir-birindən fərqlənir.

Məcbureddici normalar hüquq subyektlərinə müəyyən hərəkətləri etmək barəsində göstəriş verən normalardır. Belə normalarda qanunverici orqan subyektin davranış dairəsindən dəqiq müəyyən edərək onun üzərinə müəyyən vəzifələr qoyur. Məcbureddici normanın modeli belə ki, prinsip üzrə qoyulur. «Kimsə hər hansı konkret hərəkətləri etməyə borcludur». Burada qanunverici subyektin heç bir başqa variantı seçməsinə yol vermir.

Məcbureddici normaların xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlarda müsbət hərəkətlər etmək vəzifəsinə dair göstərişlər verilir.

Qadağanedici normalarda hər hansı hərəkət və ya hərəkətsizliyin qadağan olunması barədə göstəriş ifadə olunur. Məcbureddici normalardan fərqli olaraq bu normaların modeli «müəyyən bir hərəkət qadağan olunur» prinsipi üzrə qurulur. Cinayət Məcəlləsinin xüsusi hissəsində göstərilən normalarda qadağanedici normalara aiddir.

Səlahiyyətverici normalar şəxsə müəyyən hərəkətləri etmək hüququ verən normalardır. Belə normalar nə vəzifə törədir nə də qadağan edir. Onlar subyektiv hüquqlardan istifadə etməyin mümkünlüyünü göstərir. Həmin hüquqlardan istifadə edib-etməmək isə subyektin özünə həvalə olunur. Bu halda dövlət şəxsə davranışın onun fikrincə daha əlverişli olan variantı seçmək imkanı verir.

Hüquq normaları onlardakı göstərişlərin ifadə olunması formasından asılı olaraq fərqləndirilir. Bu əsasən görə normalar imperativ, dispozitiv və tövsiyəedici normalara ayrılır.

İmperativ normaların göstərişləri hökm, əmr kimi «bu hərəkəti və məhz həmin hərəkəti etmək» modeli üzrə ifadə olunur. İmperativ normalarda müəyyən hərəkətlərin edilməsi barədə qəti göstərişlər olur və bu göstərişlər hüquq subyektlərinin, iradəsi ilə dəyişdirilə bilməz.

İmperativ normalardan fərqli olaraq dispozitiv normalarda subyektə öz hüquq və vəzifələrinin həmçinin məzmunu müəyyən etmək ixtiyarı verilir.

Adətən həmin normalar belə bir model üzrə qurulur. «Qanunda başqa hal müəyyən edilməyibsə, bu cür hərəkət etmək lazımdır» və yaxud «əgər qanuna zidd deyildisə, belə hərəkət etmək lazımdır».

Tövsiyyəedici normalar elə normalardır ki, onlarda ictimai təşkilatlara, bir qayda olaraq kolxozlara bu və ya digər hərəkəti etmək tövsiyə olunur. Bu normalar kolxozlara müəyyən hərəkətləri yerinə yetirmək, müəyyən məzmununda olan müvafiq normalar qəbul etmək səlahiyyəti verilir. Onlar kolxozları öz vəzifələrini yerinə yetirməyə və fəaliyyətini təkmilləşdirməyə yönəlmişdir.

Tövsiyyəedici normalar müəyyən dərəcədə vəzifə də törədir. Belə ki, bu normalar kolxozun ümumi iclasında müzakirə olunub qəbul edildikdən sonra həmin kolxozun üzvlərini üçün məcburi qüvvəyə malik olur və dövlətin məcbureddici qüvvəsi ilə təmin edilir. Kolxozlara kolxozun nizamnaməsində dəyişiklik etmək ixtiyarı da verilib.

Hüquq norması içərisində həvəsləndirici normaları da ayırmaq lazımdır. Bu normalar da tövsiyyəedici normalar kimi müəyyən dərəcədə məcburi xarakter daşıyır. Onlar dövlət orqanlarına ayrı-ayrı şəxslərin orden, medal tərifnamə və s. ilə təltif edilmələri barədə fərdi aktlar qəbul etmək səlahiyyəti verir. Bu mənada həmin normaları səlahiyyətverici normaların növünə aid etmək olar. Hüquq norması öz xarakterinə görə məcbureddici, lakin ifadə formasına görə imperativ ola bilər. Qanunvericilikdə hüquq normalarının digər növ qovuşmaları da mümkündür. Hüquq normalarının müxtəlif növlərə təsnifləşdirilməsinin praktiki əhəmiyyəti vardır, çünki o, normanın məzmununun və tələbinin düzgün başa düşülməsinə, beləliklə də dəqiq icazə olunmasına kömək edir. Hüquq normaları insanların davranışına fəal təsir göstərmək, ictimai münasibətləri tənzimləmək üçündür. Hüquq insanların davranışına təsiri onların iradəsi və şüuru vasitəsilə həyata keçirilir. Hüquq nizamasalma sayəsində insanlar hüquq normalarının tələblərinə uyğun olaraq davranırlar. Onların davranışı nizama salınır, ictimai inkişafın tələblərinə, dövlət vətəndaşlarının ümumi və fərdi maraqlarına uyğunlaşdırılır.

Hüquq normalarının realizəsinin aşağıdakı formaları vardır:

- 1) Hüquqların həyata keçirilməsi (hüquqların istifadə edilməsi);
- 2) Vəzifələrin icra edilməsi;
- 3) Vəzifələrə riayət edilməsi və hüquq normalarının tətbiqi (onların realizəsinin xüsusi forması).

Hüquqların həyata keçirilməsi (hüquqlardan istifadə edilməsi) hüquq normalarının ictimai münasibətlərin iştirakçılara verdiyi imkanların realizəsində əks olunur. Bu formada, məsələn, vətəndaşların dövlət hakimiyyətinin nümayəndəli orqanlarına seçkilərdə iştirakı hüququnu, mülkiyyət hüququnu əks etdirən normaları realizə olunur. Bu realizə formasının xüsusiyyəti ondadır ki, ictimai münasibətlərin iştirakçıları hüquq normalarının onlara imkan verdiyi hərəkətləri edə bilərlər.

Vəzifələrin icrası hüquq normalarının tələb etdiyi fəal hərəkətlərin mütləq yerinə yetirilməsində ifadə olunur. Bu formada vətəndaşların, vəzifəli şəxslərin, dövlət və ictimai təşkilatların, onların orqanlarının vəzifələrini müəyyən edən normalar realizə olunur. Məsələn, tədarükçünün vəzifəsi müəyyən olunmuş müddətdə sifarişçiyə məhsulu çatdırmaqdır: borclunun vəzifəsi borcunu qaytarmaqdır: şahidin vəzifəsi hüquq mühafizə orqanlarına düzgün ifadə verməkdir. Bu formanın xüsusiyyəti ondadır ki, subyektlər öz istəklərindən asılı olmayaraq hüquq normalarının nəzərdə tutduğu fəal hərəkətləri etməlidirlər.

Vəzifələrə riayət etmək hüquq normalarının, qadağan etdiyi əməlləri etməkdən çəkinməkdə ifadə olunur. Bu realizə formasının mahiyyəti cəmiyyətə, dövlətə, şəxsiyyətə zərər vura biləcək hərəkətləri etməkdən ibarətdir. Məsələn, hüquq normaları ilə qadağan olunmuş hərəkətləri etməməklə vətəndaşlar bu normaların tələblərini realizə etmiş olurlar. İcradan fərqli olaraq vəzifələrə riayət etmək passiv xarakter daşıyır, çünki bu zaman vəzifələr müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinmə yolu ilə realizə edilir. Birinci halda vətəndaşlar hüquq normalasını realizə etmək üçün fəal hərəkət etməlidirlər. İkinci halda isə qadağan edilmiş hərəkətləri etməlidirlər.

Hüquq normalarının göstərilən realizə formaları bilavasitə formalar hesab olunurlar, çünki hüquqi tələblər ictimai münasibətlərin iştirakçıları tərəfindən birbaşa realizə edilir. Əgər bu formalar hüquq və vəzifələri tam həcmdə realizə etməyə imkan vermirsə, onda xüsusi realizə forması kimi hüquq tətbiqindən istifadə etmək zərurəti meydana çıxır.

SUAL 3. Hüquq normasının quruluşu və tətbiqi xüsusiyyətləri.

Hüquq normasının (davranış qaydası) əsas xüsusiyyəti və təyinatı onun strukturu ilə sıx bağlıdır. İstənilən belə norma tənzimlənən ictimai münasibət iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini müəyyən edir; konkret şəxslərin-subyektlərin bu hüquq və vəzifələrin daşıyıcısı olduğu halları nəzərdə tutur, normanın pozulmasının nəticələri barədə xəbərdar edir. Normanın bu məzmununa onun daxili strukturu uyğun gəlir: dispozisiya, hipoteza, sanksiya.

Hipoteza — normanın bir elementi olub, normada göstərilən hərəkətlərin həyata keçirilməsi, onun dispozisiyasının realizəsi üçün tələb olunan həyati şəraiti, faktiki halları nəzərdə tutur.

Dispozisiya — normanın struktur elementi olub, subyektlərin hüquq və vəzifələrini, davranışın mümkün və icbari variantını nəzərdə tutur.

Sanksiya — normanın pozulmasının nəticələrini müəyyən edir, subyektin məsuliyyətinin növünü və həddini nəzərdə tutur.

Hüquq normasının əsas elementi dispozisiyadır. Hətta bəzi müəliflər dispozisiyanı norma ilə eyniləşdirirlər. Lakin bu fikirlə çətin razılaşmaq olar. Çünki normanın tam, dolğun olması üçün hər üç element mövcud olmalıdır.

Hipoteza — hüquq normasının praktiki ictimai münasibət formasında şərhini müəyyən edir. Orada hüquqi fakt göstərilir, bu da hüquq münasibətlərinin yaranması, dəyişməsi ya xitam olunması üçün əsasdır.

Normanın fəaliyyət sahəsini və şəraitini müəyyən edən hipoteza eyni vaxtda ictimai münasibət iştirakçılarının dairəsini göstərir. Hipoteza vasitəsi ilə konkret şəxslərin müəyyən zamanda, yerdə, digər həyati hallarda dispozisiyada nəzərdə tutulmuş avstrakt davranış variantı müəyyən edilir.

Quruluşuna görə sadə və mürəkkəb hipotezalar fərqləndirilir.

Sadə hipoteza hüquq normasının realizəsi üçün konkret bir şəraiti nəzərdə tutur. Məsələn; (Mülki Məcəllənin 769 m.).

Əgər hipoteza normanın həyata keçirilməsini iki və ya daha çox şərtlə bağlayırsa, onda o mürəkkəb hipoteza adlanır (Məsələn; Mülki Məcəllə m. 332.1).

Hipotezanın bir növü də alternativ hipotezadır. Mürəkkəb hipoteza ilə oxşarlığı odur ki, bu halda da iki və ya daha çox şərtədən söhbət gedir. Lakin alternativ hipotezada normanın hərəkətə gəlməsi üçün bu şərtlərin birinin olması kifayət edir. (Məsələn; Mülki Məcəllə 116.2 m.).

Hipotezanın təsnifatının digər əsası onların ifadə formasıdır: abstrakt və kazuistik.

Abstrakt hipoteza normanın hərəkət şərtlərini göstərərəkən diqqəti onun ümumi, başlangıç əlamətlərinə yönəldir. Abstrakt hipotezaların çox olması onunla izah olunur ki, bu normativ materialların stabilliyini və işin rəşional həcmiini şərtləndirir. (Məsələn; Cinayət Məcəlləsinin m. 148-də göstərilməyib şəxs orada olmalıdır, olmamalıdır, yəni detallaşdırılmır).

Kazuistik hipoteza isə hüquq normasının realizəsinin şərtlərini ayrı-ayrı ciddi müəyyən olunmuş hallarda göstərir çünki, bu halları abstrakt hipotezaların köməyi ilə ifadə etmək çətin və ya qeyri-mümkündür.

Növündən asılı olmayaraq hipoteza hər bir halda normanın həyata keçirilməsi üçün şərtləri nəzərdə tutur.

Dispozisiya — hüquq normasının özəyidir. Normanın xarakteri dispozisiyada ifadə olunur. Dispozisiya hipotezada nəzərdə tutulmuş şərtlərdə ictimai münasibətlərin dövlət tənzimləyicisi kimi çıxış edir. Məhz dispozisiyada hüququayğun davranış modeli göstərilir.

İfadə formasından asılı olaraq dispozisiyalar səlahiyyətverici, qadağanedicisi və məcbureddici növlərə bölünürlər.

Səlahiyyətverici dispozisiyalar subyektlərə göstərilən hərəkətlərin edilməsinə hüquq verir, yaxud mümkün davranışın bu və ya digər variantlarını müəyyən edir. Bu dispozisiyalarda adətən «hüququ var», «haqlıdır», «etmək olar» və bu kimi ifadələr işlədilir. Məsələn; Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsi «Hər kəsin yaşamaq hüququ var».

Məcbureddici dispozisiyalar subyektin üzərinə müəyyən müsbət hərəkətlərin edilməsi öhdəliyini qoyur, davranışın bu və ya digər məcburi variantını göstərir. Bu dispozisiyalarda «etməlidir», «borcludur», «məcburidir» və s. ifadələr işlədilir. (Məsələn; «fiziki şəxsin adından qanunsuz istifadə nəticəsində ona vurulmuş ziyanın əvəzi bu Məcəlləyə müvafiq surətdə ödənilməlidir» - Mülki Məcəllə 26.7 m.).

Qadağanedicisi dispozisiyalar müəyyən hüquqazidd hərəkətlərə qadağaları nəzərdə tutur. Bu dispozisiyalar hüquq pozuntusu kimi tanınmış müəyyən mənfi davranış variantından çəkinməyi tələb edir. Əsasən «yolverilməz», «qadağanedicisi», «olmaz» və s. ifadələr istifadə olunur. (Mülki Məcəllə m. 2 «fiziki şəxs hüquq qabiliyyətindən məhrum edilə bilməz»).

Sanksiya – üçüncü element, dispozisiyaları pozmuş şəxs üçün müəyyən xoşagəlməz maddi, fiziki, psixi xarakterli nəticələri nəzərdə tutur. Öz məzmununa görə sanksiya hüquq məsuliyyətinin növü və həddidir.

Sanksiyada hüquq normalarının sosial münasib dövlət tənzimləyicisi xarakteri ortaya çıxır. Sanksiyada dövlət və hüququn əlaqəsi daha qabarıq şəkildə ifadə olunur.

Tənzimlənən münasibətlərin subyektlərinə sanksiyanın profilaktiki təsiri hüquq normasının qəbul edildiyi andan başlanır. Hüquq pozuntusu baş verdikdə isə hüquqazidd hərəkətlərin cavablandırılması və pozulmuş hüququn bərpası məqsədi ilə hüquqi tənzimləmə mexanizmi hərəkətə başlayır.

Sanksiya — normanın daha dinamik hissəsidir. Cəmiyyətin və dövlətin həyatında baş verən dəyişiklərə sanksiya daha həssasdır, bu halda o şəraitin tələbinə uyğun azalır və ya çoxalır.

Sanksiyalar mənsub olduğu sahələrə görə bölünür. Cinayət-hüquqi sanksiyalara cərimə, azadlıqdan məhrumetmə, müsadirə və digər Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş cəzalar aiddir. Onlar dövlət məcburetmə tədbirləridir, yalnız Məhkəmə tərəfindən və yalnız cinayət törətmiş şəxslərə qarşı yönəldilir.

İnzibati-hüquqi sanksiyalara inzibati həbs, cərimə, xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması və digər inzibati tənbeh tədbirləri aiddir. (Azərbaycan Respublikasının İXM m.23). Onlar inzibati xəta törətmiş şəxslərə məhkəmələr və digər orqanlar tərəfindən tətbiq edilir.

İntizam-hüquqi sanksiyaya töhmət, aşağı maaşlı vəzifəyə keçirmə və digər Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş intizam tənbehləri aiddir. Onlar əmək intizamının pozulmasına görə müəssisə, təşkilat rəhbərləri tərəfindən tətbiq edilir.

Mülki-hüquqi sanksiyalar mülki hüquq pozuntusuna (deliktə) görə tətbiq edilir. Daha çox dəymiş ziyanın bərpası yaxud öhdəlik müqavilələrinin pozulmasına görə cərimə (peniya) kimi funksiyalara rast gəlinir.

Xarakterinə görə sanksiyalar hüquqbərpaedici və cərimə xarakterli olur. ***Birinciyə***; mülki, maliyyə, əmək prosessual hüququn sanksiyaları; ***ikinciyə*** isə cinayət və inzibati hüququn sanksiyaları aid edilir.

Müəyyənlik dərəcəsinə görə sanksiyalar: mütləq müəyyən, nisbi-müəyyən və alternativ sanksiyalara bölünür.

Mütləq müəyyən sanksiyalarda dövlət məcburetmə tədbirinin həddi dəqiq göstərilir.

Nisbi müəyyənətmədə ya yuxarı hədd, yaxud həm aşağı, həm də yuxarı hədd göstərilir. Məsələn; Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin normaları, 5 ilədək və s.

Alternativ sanksiyalar hüquq tətbiq edənə hüquq pozuntusunun şəraitinə uyğun dövlət məcburetmə tədbirlərinin iki və ya daha çox variantından birini seçmək imkanı yaradır (Məsələn; azadlıqdan məhrumetmə yaxud islah işləri).

Hüquq normalarının tətbiqi-səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquq normalarının konkret həyati hadisələrlə və müəyyən fərdi şəxslərlə bağlı realizəsi üzrə hakimiyyət fəaliyyətidir.

Hüquq normalarının tətbiqinin xarakterik əlamətləri hansılardır?

Əvvəlan, hüquqtətbiqetmə fəaliyyəti ilə yalnız səlahiyyətli dövlət orqanları (vəzifəli şəxslər) və ya dövlətin verdiyi səlahiyyət əsasında ictimaiyyət orqanları məşqul ola bilərlər. Məsələn: meriya, prefaktura, məhkəmə müəssisənin müdiriyyəti, hərbi hissə komandiri, həmkarlar komitəsi. Vəzifəli şəxs olmayan ayrı-ayrı vətəndaşlar isə xüsusi səlahiyyətlərə malik deyillər və beləliklə, hüquq norması tətbiq edə bilməzlər.

İkincisi, hüquq normasının tətbiqi üzrə fəaliyyət hakimiyyət xarakterinə malikdir. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üzrə məhkəmənin və ya cinayət işinin istintaqı üzrə müstətiqin fəaliyyəti bu cürdür.

Üçüncüsü, hüquqtətbiqetmə fəaliyyətinin məzmunu hüquq normaları əsasında fərdi hüquqi göstərişlər (aktlar) verilməsində ifadə olunur. Bu aktlar müəyyən həyati hallara aid olur və konkret şəxslərə ünvanlanır. Məsələn, yerli icraya komitəsinin qərarı, cinayət törətmiş şəxsə münasibətdə məhkəmənin hökmü və s.

Dördüncüsü, hüquq normasının tətbiqi qanunla dəqiq müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirilir. Cinayət və mülki hüquq normalarının tətbiqi zamanı belə qayda xüsusi mühüm əhəmiyyətə malik olur.

Nə vaxt, hansı hallarda hüquq normasının tətbiqinə zərurət yaranır?

1. Hüquq norması səlahiyyətli orqanlar tərəfindən o vaxt tətbiq olunur ki, konkret şəxslərin nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələri həmin orqanların dövlət hakimiyyət fəaliyyəti olmadan yarana və həyata keçə bilmir. Bu hüquq və vəzifələrin yaranması və həyata keçməsi üçün hər bir konkret halda səlahiyyətli orqan tərəfindən konkret şəxsə münasibətdə hakimiyyət xarakterli qərar

verilməsi zəruridir. Məsələn, əmək hüququnu həyata keçirmək üçün müəssisə, idarə təşkilat müdiriyyətinin işə qəbul haqqında rəsmi qərarı zəruridir.

2. Səlahiyyətli orqanların hüquqtətbiqetmə fəaliyyəti o vaxt zəruri olur ki, vətəndaşların və təşkilatların subyektiv hüquqlardan istifadəsi üçün müəyyən manelər mövcud olur. Məsələn, vətəndaş qanuni əsaslara ev almışdır, başqa şəxslər isə onun evə sahiblik hüququn realizəsi üçün maneə yaradırlar. Belə halda vətəndaş inzibati orqan və ya məhkəməyə müraciət edir. Həmin orqanlar isə ev sahibinin pozulmuş hüquqlarının bərpasına yönəlmiş qərar qəbul edirlər.

3. Hüquqi fəzifələrə könüllü olaraq icra edilmədikdə də hüquq normalarının tətbiqinə zərurət yaranır. Məsələn, bir təşkilat müqavilə üzrə digər təşkilata müəyyən məhsulu tədarük etməyi öhdəsinə götürür, lakin öz öhdəliyini yerinə yetirmir. Bu halda səlahiyyətli orqan (arbitas, məhkəmə) təşkilatın öz üzərinə götürdüyü öhdəliyin yerinə yetirilməsinin məcburi qaydada təmin edilməsinə yönələn qərar qəbul edir.

4. Hüquq pozuntusu törədildikdə və hüquq pozuntusu törədən şəxsə müvafiq hüquqi təsir tədbirləri təyin etmək lazım gəldikdə hüquqtətbiqetmə fəaliyyəti həmişə zəruridir. Belə ki, hərbi qurucular tərəfindən intizam xətası törədildikdə yalnız komandir (rəis) tənbeh tədbiri təyin edir. Cinayət törədildikdə isə yalnız məhkəmə cinayət hüquq normaları əsasında cəza tədbiri təyin edir.

Hüquqtətbiqetmə fəaliyyəti özlüyündə bir sıra ardıcıl hərəkətlərdən-mərhələlərdən ibarət mürəkkəb prosesdir.

1. İşin faktik hallarının müəyyən edilməsi.

Hüquq normasının tətbiqi artıq qeyd edildiyi kimi, müəyyən faktlarda təşəkkül tapan konkret hadisəyə münasibətdə onun realizəsinin təmin etməyə yönəlmişdir. Bu faktlara isə özlüyündə hüquq normasının tətbiq edilməsi üçün faktiki əsas yaradır. Məhz buna görə də hüquq normasını tətbiq edən şəxs ilk növbədə hüquqi işi düzgün həll etmək üçün zəruri olan bu faktları seçib ayrılmalıdır. Sonra isə həmin faktları hərtərəfli təhlil etməli və əsaslı olmalıdır.

Sonra isə hüquq normasının düzgün tətbiqini təhlil etməli və qiymətləndirməlidir.

İş üzrə faktik halların müəyyən edilməsi qanuni və əsaslı olmalıdır. Çünki hüquq normasının düzgün tətbiqi bundan çox asılıdır. İşin hallarının əsaslarının və tamlığının müəyyən olunmasına faktların dərin və hərtərəfli tədqiq olunması, onların həqiqiliyinin və obyektiv etibarlığının aydınlaşdırılması yolu ilə nail olmaq mümkündür. İş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi üçün faktlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və səbəb-nəticə asılılığında təhlil edilməlidir.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, hüquqtətbiqetmə orqanlarının müəyyən hadisə üçün xarakterik olan bütün faktları tədqiq etməsi vacib deyildir. Bu zaman ancaq hüquqi işin həlli isə birbaşa bağlı olan faktları təhlil etmək lazımdır. Başqa sözlə, faktiki hallar həmin hallar tətbiq edilən hüquq normalarına münasibətdə müəyyən edilir. Məsələn, konkret cinayət işi üzrə faktik hallar tətbiq edərkən ilk növbədə bu faktları müəyyən etmək lazımdır: cinayəti kim törətmişdir, cinayət nə vaxt və harda baş vermişdir hansı üsulla törədilmişdir, cinayətin edilməsi motivi nə olmuşdur. Hüquqi əhəmiyyət kəsb edən faktlar şahid ifadələrinin, hadisə yerinin müayinəsi nəticələrinin ekspertizanın sənədlərin, predmetlərin və başqa materialların tədqiqinin və digər göstərişlərin köməyi ilə müəyyən edilir. Bunlar qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada müəyən edilir və hüquqi sübutlar adlanır.

2. Tətqiq edilən faktlara tətbiq olunmalı hüquq normasının seçilməsi və təhlil edilməsi.

İşin hallarına hüquqi əhəmiyyəti müəyyən edildikdən sonra hüquq normasının tətbiq olunmasının ikinci mərhələsi başlayır. Bu mərhələlərdə hüquqtətbiqetmə orqanı baxılan iş üzrə hansı normanın tətbiq edilməsi məsələni həll edir. Normanı seçmək- işin faktiki hallarına hüquqi qiymət vermək deməkdir.

Bundan sonra həmin normanın mətninin qanunçuluq baxımından dəqiqliyini və əslinə uyğunluğunu müəyyən etmək, mətində səhv buraxılıb-

buraxılmadığını, yaxud normanın dəyişib dəyişilmədiyini yoxlamaq lazımdır. Bunun üçün rəsmi dərc olunmuş mətnlərdən istifadə etmək lazımdır. Bundan əlavə normanın əlavə və dəyişikliklər edilmiş axırncı redaksiyanın əsas götürmək vacibdir. Buradaca hüquqtətbiqetmə orqanı müəyyən edilməlidir ki, seçilmiş norma qanunla və digər normativ aktlarla ziddiyət təşkil etmir. Hüquq norması o halda tətbiq oluna bilər ki, o, yuxarı orqanların, aktların tələblərinə uyğun olsun.

Seçilmiş norma təhlil edilərkən onun zamana, məkana və şəxslərə görə qüvvəsi dərinədən və hərtərəfli yoxlanılmalıdır. Bu o deməkdir ki, hüquqtətbiqetmə orqanı dəqiq müəyyən etməlidir.

- konkret işin həll edilməsi üçün əsas götürülmüş hüquq norması həmin vaxt qüvvədədir;

- Bu norma həmin işin həll edilməli olduğu ərazidə qüvvədədir
- Normanın qüvvəsi onun tətbiq edilməli olduğu şəxsə şamil edilirdi.

Hüquq norması seçilib təhlil edilərək bəzən həmin hadisənin məzmun etibarı ilə uyğun gəlməyən, hətta da ziddiyət təşkil edən bir neçə norma ilə nizama salındığı aşkar olunur. Belə hal hüquq normalarının kolliziyası adlanır. Bəs belə olan halda məsələ necə həll olunur. Səlahiyyətli orqan bu zaman hansı hüquq normasını tətbiq etməlidir. Hüquqtətbiqetmə fəaliyyətində kolliziyanın həllinin aşağıdakı qaydası mövcuddur.

1. əgər fedarativ qanun norması respublika qanun norması ilə ziddiyət təşkil edilsə, onda fedarativ qanun tətbiq edilir.

2. əgər müxtəlif orqanlar tərəfindən qəbul edilmiş normalar kolliziya təşkil edirsə, onda ali orqan tərəfindən qəbul olunmuş norma tətbiq olunur.

3. eyni orqan tərəfindən müxtəlif vaxtlarda qəbul olunmuş normalar ziddiyət təşkil edərsə, bu zaman vaxt etibarilə axırncı qəbul edilmiş norma tətbiq edilir.

4. əgər ümumi və xüsusi normalar arasındakı kolliziya mövcuddursa, belə halda xüsusi norma tətbiq edilir.

Haqqında danışılan mərhələdə səlahiyyətli orqanın vəzifəsinə tətbiq edilməli normanın təfsir edilməsi (aydınlaşdırılması) habelə, hüquqdakı boşluğun hüquq analogiyası yolu ilə aradan qaldırması məsələləri də daxildir.

3. Səlahiyyətli orqanın qərar çıxarması və bir qərarın maraqlı şəxslərə və təşkilatlara çatdırılması.

Bu mərhələ hüquq normasının tətbiqi prosesinin həlledici və əsas mərhələsidir. Faktik halların müəyyən edilməsi, habelə hüquq normasının seçilməsi və təhlil edilməsi səlahiyyətli orqan tərəfindən fərdi hüquqi aktların (məsələn: məhkəmə hökümü, vəzifəli şəxsin əmri) verilməsini hazırlayır. Konkret qərarın çıxarılmasından əvvəl işin hallarının düzgün, tam və hərtərəfli tədqiq edilməsinə, onların etibarlığına və onların düzgün hüquqi qiymət yetirilməsidir. Səlahiyyətli orqan elə məhz bu inama əsasən dövlət adından qərar çıxarır və onu maraqlı şəxslərə və təşkilatlara elan edir. Bununla hüquq normasının tətbiqi prosesi başa çatır və bundan sonra konkret hüquq və vəzifələri əks etdirərək hüquq normalarının tətbiqi aktının realizəsi başlayır.

Hüquqtətbiqetmə ilə bağlı səlahiyyətli orqanın fəaliyyəti hüquq normasının tətbiqi aktının verilməsi ilə başa çatır. O, qəbul edilmiş qərarı qəti müəyyən edir, ona rəsmi əhəmiyyət və məcburi xarakter verir.

Hüquq normalarının tətbiqi aktı-konkret hüquqi işin həllinin nəticəsi kimi çıxarılan, səlahiyyətli orqanın fərdi dövlət-hakimiyyət göstərişlərini əks etdirən rəsmi hüquqi sənəddir.

NƏTİCƏ

Hüquq, digər normativ sistemlərin əsasında və onlardan sonra yaranıb. O, iqtisadi və digər münasibətləri daha ciddi və daha məqsədəuyğun şəkildə tənzim edir.

Sosial normaların və şüurlu normativ tənzim etmənin yaranması insanların sürü halından çıxıb, cəmiyyət yaratmaları, münasibətlərin sosiallaşması prosesi, insanın xüsusi təbii-bioloji və sosial varlıq kimi davranışa keçidi ilə əlaqədardır.

Sosial normaların eləcə də hüquq normalarının genizisi belədir. Tarixən hüquq xüsusi mülkiyyətin, siyasi hakimiyyətin yaranması ilə meydana çıxaraq, əxlaqdakı «boşluğu» kompensasiya edir. Sonrakı dövrdə hüquq və əxlaq normaları bir-birilə sosial tənzimləmə vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqədə olub.

Hüquq ədəbiyyatında «norma» və «qayda» eyni mənalı anlayış kimi işlədilir.

Daha dərin təhlillər göstərir ki, «qayda», «norma» termininə nisbətən daha dar anlayışdır. Deməli, onlar həmişə təmamilə üst-üstə düşürlər. Hüquq normaları quruluşuna və element tərkibinə görə daha mürəkkəbdir. Burada qayda, ancaq dispozisiyada ifadə olunmuşdur. Sosial norma arzu edilən davranışın sadəcə mücərrəd qaydası deyil. O, həmçinin həyatda təşəkkül tapmış real hərəkətlərdir. Bu halda hərəkətlər qaydaya çevrilir. Başqa sözlə, sosial norma təkcə «lazım olanı» deyil, həm də «reallığı» ifadə edir.